

A NEVELÉS TÖRTÉNETE

A KLERIKÁLIS REAKCIÓ PARLAMENTI HARCA AZ 1868. ÉVI NÉPOKTATÁSI TÖRVÉNY ELLEN.

I.

Az iskolák államosítása 1848-ban és ma

Első jelentős népoktatási törvényünk 80. évfordulóján iktatták törvénybe az 1948. évi XXXIII. törvénycikket, melynek alapján a nem állami iskolák fenntartását az állam veszi át. A magyar demokrácia már régebben megkezdte a köznevelés demokratikus reformját az általános iskola megvalósításával. Azonban a klérus, főképpen falun, minden igyekezetével akadályozta köznevelésünk fejlődését. Az iskolák államosításával így a klerikális reakció befolyásától is sikerült ifjúságunkat megmenteni. Amint Révai József mondta: „az államosítás problémája nem függetlenül merült fel a klerikális reakció politikai magatartásától“. Tehát „az iskolák államosításáért folyó küzdelem nem kultúrharc ... hanem politikai harc, ... történetesen a nevelés terén“.¹

Azonban tévednénk, ha az iskolák államosítását a szocializmusért vívott harc jellemzőjének gondolnók. A köznevelés államosítása jellemzően polgári demokratikus követelés. Régi hiányokat és hibákat pótol demokratikus kormányzatunk, midőn biztosította ifjúságunk számára az állami iskolákban történő neveltetést. Még a múlt században kellett volna tető alá hozni e törvényt, hiszen az egységes nemzeti köznevelés kialakítása a pártikuláris felekezeti neveléssel szemben a polgári demokratikus átalakulásnak, a nemzet kifermálódásának egyik mozzanata.

„Az egységes nemzeti tanoda“ megteremtése szerepel az 1848-as polgári reformkövetelések között. Kossuth több ízben száll síkra a gondolat megvalósításáért. A Pesti Hírlapban megjelent erre vonatkozó cikkein kívül, még emigrációba kényszerülése után is ezt írja: „Az államnak magának kell, minden vallásfelekezeti színezet mellőzésével közös nemzeti tanodákat állítani, fenntartani, s a magyar állami intéstúciók természetében fekvő közigazgatási mechanizmusnak célszerű alkalmazásával vezérelni.“²

¹ Révai József: Egyházellenes-e a demokrácia? (Élni tudtunk a szabadsággal. Szikra, Budapest, 1949. 294—296. lap.)

² Idézi Révai József u. o. 392. l.

Eötvös József, az első felelős minisztérium kultusztárcájának viselője is kifejti, hogy a közös iskolák híve, a közös iskola a cél, amely felé törekedni kell.³

Ő terjeszti az 1848-as, ill. 1868-as országgyűlés elé a közoktatási törvényjavaslatokat. Ezeket leghangosabban az egyházi és a vele szövetséges feudális reakció ellenzi. A reakció érzi, hogy a népoktatás bevezetését kimondó törvény az ő vesztét — a nép felemelkedését — jelentheti. Ez és az ehhez hasonló haladószellemű javaslatok új világ közeledését fejezik ki. A klérus nyiltan mondja, hogy a „tankötelezettségről szóló törvény az első lépés a kommunizmus felé”.⁴

Az 1860-as években Magyarországon a burzsoá liberális irányú népoktatási törvény kétségtelenül haladó jellegű. A kiegyezés az osztrák ipari tőke összefonódása a magyar mezőgazdasági érdekeltséggel. Az osztrák kapitalizmus szövetségre lép a magyar földbirtokos osztállyal, így lehetőséget biztosít tőkéje számára a magyar piacon. A kapitalista vállalkozásokhoz azonban szükség volt olyan munkásra és parasztra, aki elemi tudással rendelkezik és beállítható a tőkés termelés rendjébe. A feudális elnyomást felváltó kapitalista osztályuralom tehát hatalmának megszerzésére, illetőleg fenntartására minden eszközt felhasznál. Ilyen eszköz volt a nevelés, a közoktatásügy reformja, amely azonban a feudális-kerikális neveléssel szemben kétségtelenül haladást jelentett.

Eötvös törvényjavaslatának megvitatásánál szembetaláljuk egymással a feudális jogához görcsösen ragaszkodó főnemességet, főpapságot és a másik oldalon a magyar társadalom kapitalizálódásáért küzdő liberális burzsoázia képviselőit.

Most, mikor végre megvalósult 1848 követelménye — a reakció meszterkedése ellenére — e téren is, nem lesz érdektelen bemutatni a reakció tevékenységét, mellyel mindig találkozunk, midőn népünk felemelkedéséért harcolunk.

Az egyházi reakció szerepe a multban

Már nemcsak történelmileg bizonyított, de közismert is az a tény, hogy a klerikális reakció négy évszázados ellensége a magyar népnek és a nemzeti függetlenségnek. A katolikus főpapság a XVII. század óta az idegen dinasztikus érdekek leghűbb szövetségese és legmegbízhatóbb magyarországi testülete. A magyar szabadságharcok Bocskay, Bethlen, Rákóczi korában az ellenfél csatasoraiban találkoznak a magas klérussal. A francia forradalom után az abszolutizmus és a klérus még szorosabbra fűzi szövetségét. Metternich példaképnek tekinti az egyházat, mondván, hogy „a monarchikus rendszernek a saját érdekében szövetkeznie kell, az autoratív berendezkedés örök mintaképevel, az egyházzal”.⁵

³ V. ö. Összes munkái IX., 270—276. I. Révai-kiadás, Budapest, 1905.

⁴ Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés főrendi házá-
nak naplója, szerk. Greguss Ágost, Pest, 1869. I. 548. I.

⁵ Idézi Miskolczy Gyula: A kamarilla a reformkorban. Magyar Tört. Társ.
Könyvei, II. Franklin-kiad. é. n. 195—196. I.

A reformkorban és 48-ban is elsősorban a klérust tudja Bécs a nemzeti mozgalom ellen megmozgatni. Horváth Mihály, katolikus püspök, a debreceni kormány kultuszminisztere szerint a püspöki kar „szolgai szellemet” áruolt el a bécsi kormánnyal szemben. Hám János, az áruoló főpap emlékirataiban, mint nemzeti szerencsétlenségről emlékszik meg a 48-as eseményekről, melyek — szerinte — eltemették a magyar alkötményt.⁶

A klérust anyagi és politikai kiváltságok kötötték a Habsburg-dinasztiához. Az uralkodó a katolikus egyház főkegyura, kinevezi az egyházi méltóságokat, rendelkezik az egyházi javakkal, szabályozza az egyházi iskolákban az oktatást. A márciusi események alapján rendítik meg a klérus gazdasági és politikai egyeduralmát. Pozícióinak visszaszerzésére harcot indít, megmozgatja tömegeit, igyekszik frontot teremteni az első magyar felelős kormány ellen.

Különösen erős befolyása a nevelésügyre, hiszen évszázadokon át szinte kizárólagos joggal rendelkezett e téren. Az idegen uralom szívesen bízta a nevelést a számára megbízható papságra, a felvilágosult uralkodók célkitűzései pedig a kiváltságos osztályok érdekeibe ütközve nem valósultak meg. A népnevelés kérdését a haladó ellenzék tartotta napirenden. Megoldását sürgeti az első magyar egyetemes tanügyi kongresszus.

Az első egyetemes tanügyi kongresszus és Eötvös első törvényjavaslata 1848-ban

A magyar nevelésügy nagy eseményének, az első magyar egyetemes tanügyi kongresszusnak szervezője és lelke Tavasi Lajos. Ő terjeszti a gyűlés elé „a javaslati irányezményeket”, melyek között szerepel a nevelés-tani minisztérium elváltatása a vallásügyitől, önálló állami tanító státushivatalnoki testület létesítése — felekezeti különbségre való tekintet nélkül. A gyűlés követeli, hogy vegyék ki a közoktatást az egyházak kezéből, a tanítók csak az államtól fűggjenek és attól kapjanak fizetést.⁷

Ugyanekkor nyújtja be Eötvös az 1848-as Országgyűlés elé nép-oktatási javaslatát. A 19. paragrafusból álló javaslat biztosítja a tan-kötelezettséget, a tanulás ingyenességét. Az irányító szerep és felügyeleti jog az államé, de az iskolaállítás a község kötelessége. Ahol több felekezet van, külön iskolája legyen annak, melynek iskoláiba ötven gyermek jár.

A baloldal erősen támadja Eötvöst a felekezeti iskolák miatt. Madarász Hám János befolyását látja a javaslatban.⁸

A képviselőház egyizben leszavazza a kormányt. Végül sikerült közvetítő megoldást találni a kormány és a baloldal között. Bár a módosítvány továbbra is biztosította a klérus vezető szerepét a magyar oktatás rendszerében, a főrendiházban a főpapság felelősségre vonja a

⁶ Hám János emlékiratai, 38. l.

⁷ Az első egyetemes és közös magyar tanítói gyűlésnek dolgozatai. A gyűlés megbízásából szerkesztve kiadja dr. Tavasi Lajos. Pest, 1848.

⁸ Március 15-ike, 1848. évf. 122., 125., 126. sz.

kormányt, hogy miért nem tárgyalta meg a javaslatot az egyház képviselőivel és sikerül elérnie, hogy a felsőház a javaslatot levéteti a napirendről.

A népiskolák ügyéről az országgyűlés nem határozhatott. Az iskola-viszonyok pedig túrhetetlenek voltak. Ugyanakkor a veszprémi püspök és káptalan 120.000 hold egyházi birtok után húzott jövedelmet, nem utolsó sorban az iskolák fenntartása címén. Megjegyzendő, hogy az iskolák költségeit sokszor a jobbágyok teremtették elő.⁹

Közoktatásügyünk a Bach-korszakban

Világos után Magyarország közügyeit az osztrák érdekeknek megfelelően rendezik. Az osztrák nagyipar kapitalizáló célkitűzéseinek megvalósításához eszközként használja föl az iskolát is. A közoktatáspolitikája jellemzői: eluémtesítés; szabadelvűség eltörlése, kevés állami kiadás. A középiskolákban német nyelvet vezetnek be, az alkotmányokról nem szabad előadni, a történelem csak 1815-ig tanítható. A püspöki kar örömmel segít ezen alapelvek keresztülvitelében és a közoktatást egyházi ügyé igyekszik zsugorítani. A császárság nyugodtan rendelhette el, hogy a közoktatás ügyét a katolicizmus szigorú vallásos színezetének kell áthatnia. A katolikus klérus és az osztrák abszolutizmus céljaiban és eszközeiben is méltó párt alkot. Betiltják az ifjúsági önképzőköröket, olvasó- és jótékonyági egyleteket. A közép- és főiskolákban magas tandíjakat követelnek, az elemi iskolákat a községek adakozása hozza létre. A protestáns egyházat 1850-ben megfosztják önkormányzatától, hogy „többé a népet felkelésre ne csábíthassa”.¹⁰ 1853-tól új tankönyvek lépnek életbe, melyek az összbírodalom iránti szeretetre, a császár tiszteletére, a fekete-sárga érzelmekre nevelnek.

1855-ben az Organisations Entwurf az iskolák állítását és fenntartását újra a községekre bízta. Elrendeli a 6—12 éves gyerekekre a tan kötelezettséget, de csak 4 osztályú iskolát valósít meg. Az iskolák tanügyeletét a címzetes apátok és prépostok gyakorolják. A protestáns népiskolák szabad gondolkodásra valló tankönyveit betiltja.

Dr. Haas, akit a szatmári püspökséggel jutalmaztak meg, hirdette, hogy „még az alföldi csikós is németül fogja tanulni a tanyai iskolában az a. b. c.-jét”.¹¹

A tanügy terheit az ország lakossága közvetlenül viselte, a rendelkezés előnyeit azonban, ennek nemzetellenes tendenciája miatt a magyar nép nem élvezte.

Az 1860. évi Októberi Diploma után a helyzet rosszabbodott. Az iskolaügy visszakerült a magyar királyi helytartótanács igazgatása alá. A laza felügyelet miatt az iskolaügy visszafejlődik. A népiskolai tan kötelezettséget a kormány nem tartotta fenn következetesen. Megszűnt

⁹ Andics Erzsébet: Az egyházi reakció 1848—49-ben. Szikra, 1949.

¹⁰ Kiss Áron: A magyar népiskolai tanítás története, Budapest, 1881. 60—63. l.

¹¹ Kiss Áron: A nevelés és oktatás történetének kézikönyve, Budapest, 1892. 168. l.

a szaktanfelügyelet, az elemi iskolák tanfelügyeletét 5 kerületi főtanügyigazgatóra bízák. Ezek időhiány miatt sem voltak képesek a rájuk bízott munkát elvégezni. A nép látva a kormány közönyét, sok tanítót elkerget, fizetésükből lealkuszik, néhol elbocsátja a második tanítót, megszünteti a vasárnapi iskolákat. 1861—62-ben többszáz község zárja be iskoláját. 1863-ban százezer gyerekkel kevesebb látogatta hazánk népiskoláit, mint 1859 tavaszán. Schwarcz Gyula, a haladó kultúrpolitikus, azt írja, hogy az 1861-i magyar közoktatásügyi szervezet „alig sokkal kisebb szegény marad ránk magyarokra a nemesség fölkelő seregének győri megfutamodásánál”.¹²

II.

Eötvös javaslata a népiskolai közoktatás ügyében, 1868-ban

A kiegyezés kormánya feladatának tekinti a közoktatási reform végrehajtását. Eötvös, akinek húsz évvel ezelőtt nem sikerült eredményt elérnie, 1868. június 23-án az országgyűlés elé terjeszti a népiskolai tanintézetek ügyében készített törvényjavaslatát. A benyújtásnál hangsúlyozza, hogy a javaslat magában foglalja azokat az intézkedéseket, melyeket szükségesnek lát, hogy „hazánkban a népnevelés végre egy, az ország állapotához méltó állást foglaljon el, s miután valamint alkotmányunk alapja demokratikus, úgy összes közoktatásunknak alapját is a népnevelésben kell keresnünk”. Az iskola által lehet gondoskodni olyan „közlekedési eszközökről, melyekben az eszmék közlekedhetnek”. Mindenekelőtt a nép értelmi neveléséről kell gondoskodni. „A népnek értelmi emelésében fekszik a legbensőbb meggyőződéseim szerint ezen haza egész jövője” — vallja Eötvös. A javaslat sürgős, mert nem mellékes, hogy 2,500.000 gyerek nevelése mikor kezdődik meg. Ki kell mondani az iskolakötelezettség elvét, gondoskodni kell az iskolamesterek ellátásáról és műveltetéséről. „Az 1848-i törvények valóban biztosítva, valóban végrehajtva, csak azon a napon lesznek, amelyen a t. ház a népnevelésről gondoskodott.”¹³

Eötvös javaslata nyolc fejezetből, 136 §-ból áll. A javaslat magánhordja a 67-es kiegyezés bélyegét. Messze van attól a hangtól, mely a 48-as törvényt jellemezte. A felekezetekkel szemben még sokkal megalkuvóbb: biztosítja a felekezeteknek iskolaállítási jogukat és sok könnyítést tartalmaz számukra. 48-ban az alap a közös iskola lett volna, melyet az állam köteles minden községben állítani. A mostani javaslat alapnak a már meglévő felekezeti iskolákat tekinti. Amennyiben ez nem elég, akkor a község köteles iskolát állítani, (12. §., 35. §.), az állam pedig *állíthat* közös iskolát. Megfelelt viszont a 48-as országgyűlés intencióinak a sokat vitatott és támadott 19. §. is, mely szerint a községi népiskola terheit viselő község minden polgárra külön adót vethet ki, tehát

¹² Schwarcz Gyula: A közoktatási reform, mint politikai szükséglet Magyarországon. Budapest, Aigner Lajos, é. n. 124. l.

¹³ Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, VIII. 128. l.

a felekezeti iskolát fenntartókra is. Amennyiben a község lakói mind egy felekezethez tartoznak, akkor a község az adót az egyházi iskola szükségleteinek fedezésére fordíthatja. Mihelyt harminc más hitfelekezethez tartozó gyermek van a községben, a község köteles közös iskolát nyitni, de ez esetben az adónak csak azon részét adhatja egyházi iskolák céljaira, mely a községi iskola minden törvényszabta szükségének fedezésén felül maradt. (22. §.) Szerepel Eötvös javaslatában a kisedővodák állítása is (25—34. §.), *ezekben elsősorban a gyermekek vallása szerinti imádkozás tanítandó!* (28. §.) A gyermekek 6—12 évig iskolakötelesek (38. §.), a tanulás ingyenes (40. §.), a szülő köteles gyermekét iskoláztatni (67. §.). A magánosok és hitfelekezettek is állíthatnak népiskolát, ezek a kormány felügyelete alatt állnak. Az iskolák feletti hatóság a községi iskolaszék (72. §.) és a megyei tanács (76. §.), melynek elnöke a megyei tanfelügyelő. A VII. fejezet a tanítóképezdékről, a VIII. a tanítókról intézkedik.

Eötvös művelődéspolitikája

Milyen elgondolás vezette Eötvöst műve megalkotásában?

Kétségtelenül a XIX. század elején a haladó polgári ideológia híve volt. A szabadságnak és egyenlőségnek biztosítékait a műveltség általánosságában és egyenlőségében keresi. Politikájának programmpontjai: az állam minden polgárát kényszerítheti gyermeke neveltetésére, az iskolatartás költségeit közadókból szedheti be, a közközetet minden vonalon irányíthatja és ellenőrizheti. A nemzet életét művelődési folyamatnak tekintette. Az emberiség fejlődése a polgáriasodás haladásában nyilvánkozik meg, ennek irányát meghatározzák az uralkodó eszmék. A haladást az segíti, aki ezekkel tisztában van. A művelődéspolitika alapja tehát az egyesek kiművelésén fordul meg. Eötvös az idealista polgári filozófia alapján állva az egyént önmagában, izoláltan szemléli és nem látja a társadalmi léttől való függését. Idealisztikus világszemlélete hajtja, midőn kimondja, hogy a kor nagy eszméi: a szabadság, egyenlőség, nemzetiség irányítják a haladást. A helytelen alapokon nyugodó következtetések, mindenestre hasznosak: figyelmezteti az országgyűlést, hogy 48-ban kimondta a szabadságot és egyenlőséget, majd így folytatja: „... azt hiszem, a jelen hongyülés most ez elvtől elállani nem akar. Kérdem a háztól, akar-e mindent elkövetni, hogy e pár szó, szabadság és egyenlőség valósággá váljék? Nevelés nélkül az egyenlőség semmi, nem egyéb, mint pusztá szó: a nevelés az, ami által az alsóbb néposztálybeliek az állam által nekik adott jogok élvezetére képesekké tétetnek.”¹⁴ „Minden törekvésünk hasztalan, ha azon egyenlőséget nem tudtuk előállítani, mely a műveltség egyenlősége” — mondja másutt.¹⁵ A nevelésről való gondoskodás az állam kötelessége az egyéni szabadság elve alapján. Az államnak joga van kényszeríteni minden polgárt gyermekének neveltetésére, mivel a nevelés nemcsak az állam és a kormány ügye, hanem az egész nemzeté. Itt Eötvös elválasztja a társadalmat az államtól, mely

¹⁴ Összes művei, IX. 272. l.

¹⁵ U. o. VIII. 294. l.

nem képviseli a kapitalizmus korában a széles néprétegek, érdekeit. Belátja, hogy a társadalom érdeklődése feltétele a népnevelésnek. Ezért kapcsolja be, mint autonóm szervezetet, a közseégeket az iskolapolitikába. A gyakorlati megoldás lehetőségeit tartja szem előtt, midőn kijelenti, hogy a nevelés csak annyiban éri el célját, amennyiben az élet viszonyainak megfelel.¹⁶

A 48-as gondolattól való eltávolodása mutatkozik Eötvösnek a felekezetekkel szemben tanúsított állásfoglalásában. A római katolikus egyház az 50-es években egymásután tesz tanúságot arról, hogy mennyire ellenzője a haladásnak. Eötvös azonban úgy gondolja, hogy a katolikus egyház egyik menedéke lehet a nemzetnek a központosító idegen abszolutizmussal szemben. Az egyházat elég erősnek véli, hogy az államhatárolmnak ellenszegüljön.¹⁷

A Habsburgok és az egyház között megkötött Concordatum világosan mutatja, hogy az egyház nem ellensúlyozója, hanem szövetséges az abszolutizmusnak. A püspöki kar örömmel támogatja azokat a nemzet- és szabadságellenes intézkedéseket, amelyeket a magyar közoktatás terén az abszolutizmus érvényesített.

A kiegyezés után Simor János, esztergomi prímás, folytatja elődei tevékenységét a nemzet érdekei ellen. Ő a hécsi Pazmaneum igazgatói székéből Thun Leó minisztériumába került osztálytanácsosként. Majd mint érsek 1867-ben emlékiratot terjeszt az uralkodó elé. Azt kéri, hogy az egyházi és az iskolai ügyekben ne a felelős kultuszminiszter, hanem a prímás közvetítésével maga a király döntsön. Ferenc József, a politikai helyzetnek megfelelően helyesebbnek látta a magyarokkal kötött kiegyezést biztosítani, mint a klérus kérését, és így a reakciós kísérlet meghiúsult.¹⁸

Eötvös mindezek ellenére békésen akart együttműködni az egyházzal. Útja azonban járhatatlan volt. A klérus eddigi viselkedése kétségtelenné tette, hogy az új közoktatási törvénnyel nem fog megférni. Ilyen előzmények után került a javaslat az országgyűlés elé, amely annak megvizsgálására népoktatási bizottságot küld ki.

III.

A népoktatási bizottság munkája

A népoktatási bizottság október 7-én ül össze, 25 tagból áll, elnöke Nyáry Pál, jegyzője Zichy Antal. A második ülésen Tisza Kálmán indítványozza: „Hívják meg a különböző felekezetek szakkérfiait a kellő adatok beszerzésére és a netaláni aggályok eloszlására.”¹⁹

¹⁶ U. o. IX., 281—282. l. Lásd még Eötvös jelentését a népiskolai közoktatás állapotáról 1870-ben (Budán, 1870.) 44. l.

¹⁷ A XIX. század uralkodó eszméinek hatása az álladalomra. II. 430—450. passim.

¹⁸ Halász Imre: Br. Eötvös József (Egy. letűnt nemzedék, 17—18. közl.) Nyugat, 1911, IV. 6. lap.

¹⁹ Az 1865/8-diki országgyűlés népoktatási bizottságának munkálatai, Pesten, 1869. 183. l.

Ötös 48-ban még a felekezetek meghallgatásáról így vélekedik: „Teljes meggyőződésem szerint a Ház, ha szükségesnek tartja a népnevelés tárgyában rendelkezni, azt teheti a nélkül, hogy az egyes hitfelekezeteket kihallgassa, mert éppen ez azon elv . . . hogy az egyház és az iskola nem egy, hanem, hogy az iskolának egészen más a viszonya, mint a vallásnak, ha a Ház szükségesnek tartaná az iskoláról rendelkezni: ezt teheti a nélkül, hogy az illető hitfelekezeteket meghallgassa, mert a nevelés az országot és nem az egyes hitfelekezeteket illeti.“²⁰

Jellemző a kiegyezés politikájára, mely a klérus befolyásának helyet engedett, hogy 68-ban szükségesnek vélik meghallgatni az egyházakat. Megtárgyalják a behívottakhoz intézendő kérdéseket, különösen érdeklí a bizottságot az egyházi szakemberek véleménye arról, vajjon nem okoz-e károkat a közös iskola a felekezeti iskoláknak; nem tartják-e sérelmesnek a törvényjavaslat egyes pontjait felekezetük számára. A megszabott kérdésekre adott válaszokon kívül, mindenki közölheti észrevételét az egész törvényjavaslatra, vagy annak egyes paragrafusaira vonatkozólag.

Grell Gergely, egri esperes, már az első kérdésre adott válaszában támadja a javaslatot. Véleménye szerint a tantárgyakat ne a törvény állapítsa meg, hanem a felekezeti tanhatóság. Szerinte „a felekezeti jelleg nélküli elemi néptanodák nem nevelési intézetek, hanem bizonyos meddő ismeretek feletti kérődzés palaestrái lennének.“²¹

Majdnem minden katolikus egyházi szembeszegül a községi iskolák állításával. Véleményük szerint a községi iskola létesítése a felekezeti iskolára „a legnagyobb, sőt megsemmisítő hatással volna“.²²

Nagy fontosságot tulajdonítanak a tandíjnak. Nem érdeklí őket a szegénysorsú nép anyagi helyzete. Attól félnek, ha a községi iskolákban nem lenne tandíj, a szülők jelentős része oda iratná gyermekét és a felekezeti iskolák tönkremennének. Érdekes vélemények kerülnek felszínre egy látszólag kevésbé fontos problémánál. A szegény gyermekek felruházásáról esik szó. Néhányan panaszolják, hogy vidékükön sok gyermek télen nem tud iskolába járni, mert nincs ruhája. Javasolják, hogy az állam gondoskodjék róluk. Többen e nézet ellen vannak, mert ez a „communizmusra“ vezethet. Bízunk a gyermekek ruháztatását a társadalmi testületekre, emberbaráti adakozásokra, s „némely közjöveldmi forrásokra“, egyszóval az esetlegességre.²³

De hasonlóan kiütökzik a klerikális felfogás szembenállása a kultúrával annál a kérdésnél, hogy vállalhat-e a tanító más állást is. Ismeretek azok az anyagi nehézségek, melyekkel a multszázadbeli tanító küzdött. Igyekezett tehát más állásokkal biztosítani megélhetését. Az egyház örömmel alkalmazza, hiszen így a tanító — torkán lévén az egyház kése — kénytelen volt ezt mindenképen kiszolgálni. A hozzászólók véleményéből is ez derül ki, mert egy kivételével összegegyeztethetőnek tartják az egyházi elfoglaltságot a tanítósággal.

²⁰ Összes művei: IX. 274. l.

²¹ Nevelési bizottság munkálatai, 125. lap.

²² Nevelési bizottság munkálatai, 33. l.

²³ U. o. 10. l.

Az általános hozzászólások között találjuk azt a véleményt, hogy „az oktatás száraz formassággá aljasul, ha a vallásos nevelés elhanyagoltatik”.²⁴ Többen a közös iskolákban „elhanyagolva látják mind a felekezetek, mind a szülők, mind az illető tanító lelkiismereti szabadságát”. Volt, aki egyenesen „erkölcsi lehetetlenségnek” tartja a törvényjavaslat életheléptetését.

Székely Béla kifejti, hogy ha a községi iskolák tandíjmentesek volnának, akkor ezek „megsemmisítő”, vagy legalább beolvasztó hatással lennének felekezeti iskolákra és „ez nem kis aggodalmat gerjeszt az egyes felekezetek tagjai között”.²⁵

Juhász Norbert „katolikus egyházi férfiúhoz méltó egyenességgel” adja elő nézeteit. A községi népiskolák felállításának tervezett intézkedése nyomasztó lenne a felekezeti iskolákra nézve. Elismeri, hogy a felekezeti iskolák nem látogatottak. A tanulóknak nincs ruhájuk, nincs könyvük, de ennek oka „a szülők indolentiája, majd ismét azoknak valódi szegénysége”. Hogyan kellene ezen segíteni? Ha az állam be akar avatkozni a nevelés ügyébe, népnevelési egyletekkel segítsen. Különben ne szőljon bele az iskolaugyekbe, hiszen az iskola nemcsak tanít, hanem nevel is, ezt pedig — Juhász szerint — vallási elem nélkül megvalósítani nem lehet, sőt az egész „iskolai légnek” vallásosnak kell lennie. „A vallási elem mellőzése folytán az oktatás szükségképpen szárazzá, silánnyá lesz, s megfosztatik érdekességétől”. A felekezeti jelleg nélküli iskolák roppant terheltesére lennének a hazának és polgárainak”. Azt a következtetést várnák, hogy majd az egyház gondoskodik pénzügyileg az iskolákról. E helyett Juhász azt vonja le, hogy ha már az állam megtette az első lépést a beavatkozásra, állítson hát új iskolákat — a felekezetek számára.²⁶

Szabó János is jótékony egyletekre kívánja bízni a segélyezéseket, hiszen, ha a nép gyermekeit ruhával látná el az állam, a nép jogait „messze egyebekre is kiterjeszhetné és az állammal szembeni követeléseket is gerjesztene”. Jól mutatkozik meg felszólalásának következő részében a klerikális érdekekhez fűződő kapitalista célkitűzések támogatása: az állam célja a földi jólét, ehhez az kell, hogy „a polgárok vallásosak, erkölcsösek, kötelességszeretők, engedelmesek, szorgalmasak és ügyesek legyenek”. Az egyházi nevelés eddig a feudálizmushoz, abszolutizmushoz hűségesen ragaszkodó gyermekeket adott az államnak. Ezután is hajlandó az állam szolgálatába szegődni, állampolgári kötelességeit vallásos engedelmisséggel teljesítő szorgalmas, ügyes embereket nevelni a kapitalizmusnak, ha előjogait ebben a társadalmi formában is fenntarthatja.²⁷

Némelyek pedagógiai szempontokat tartanak szem előtt a bírálatnál. Hiányolják a magyar irodalom, világnyelvek, egészségtan, torna és ének tanítását. Annál feltűnőbb Révész Imre írásbeli nyilatkozata, melyben meglepetésének ad kifejezést, hogy a feltett kérdések pedagógiai vonatkozásúak is, nemcsak egyháziak. A népnevelési bizottság által össze-

²⁴ U. o. 12. l.

²⁵ U. o. 26. l.

²⁶ U. o. 27. l.

²⁷ U. o. 33. l.

hívott ankétot az országgyűlés felett álló hatóságnak képzelte, mely dönthet a felekezeti iskolák autonómiájának kérdésében. A maga részéről — mondanunk sem kell, — „nagyértékben radikálisnak“ találja a törvényt, sérelmezi az állam beavatkozását az iskolaügyekbe.²⁸

Van, aki az egyház 1800 éves jogára hivatkozik, amit nem adhat fel, s éppen a nemzeti szempontból dicstelen Thun-féle iskolarendszerre hivatkozik, melyről elismeri, hogy az egyház azt hathatósan támogatta.²⁹

Az Erdélyi Teleky Domonkos rámutat az akadályokra, melyekbe a a törvény ütközik. A jelenlegi közoktatási budget 4—5-szöröse lenne szükség. A hitfelekezetek és a nemzetiségek közötti féltékenység is akadályozza az életbelépését.³⁰

Majer István, esztergomi kanonok, a tanítói állással kapcsolatban fejti ki reakciós nézeteit. „A kántori és orgonamesteri tisztkedéstől — úgymond — nem menthető fel a tanító. A katolikus egyház a közoktatás és a népnevelés jogát, mint egyik fő életelemét, élet-halálra védte... Az emberiség legszentebb ügyét az isteni törvényre lehet csak alapozni és az isteni kinyilatkoztatás hitbizományosa, az egyház által foganatosítani. Mondja ki a törvény, hogy a felekezeteket jogaikban és tulajdonukban megrövidíteni nem lehet... A népnevelésnek mindenképp fölött vallásosnak kell lennie.“ Kérdezi, vajjon elbírják-e az adózók a státus szerinti nagy terheket, „...tanácsos-e a földes kegyurakat, kik az úrbériségi nagy veszteségeken felül a nagy adót viselik és kik többnyire az iskolákat eddig is saját jogból részint építették és dotálták, tanácsos-e új 5% községi és 3% megyei iskolaadóval túlterhelni?“³¹

Itt világosan kiderül a feudálizmussal összefonódott klérus aggodalma. A százezerholdas kegyurakat ne terheljük tovább, inkább a nép maradjon műveletlen. De fellépésük érthető, a nép művelése, felvilágosító hatással lenne és akkor veszélyben forogna az „úrbériség eltörlése miatt amúgy is nagy veszteséget szenvedő“ kizsákmányoló osztály uralma.

Szuppan Zsigmond, esztergomi kanonok, nyíltan utal erre, midőn „a községi iskolák nyitásától nyugtalanító aggályt és a kérések megzavarását“ várja.³²

A feudális érdekeket szolgáló véleményekkel szemben többekben felmerült a liberális burzsoázia népnevelési szükséglete. Ezt a nézetet fejezi ki Székely Samu, a protestánsok egyik küldötte. Utalva a nép szociális helyzetére, javasolja, hogy az oktatás csak a téli hónapokban legyen egésznapos, tavasszal félnapos, nyáron szüneteljen. Ezáltal „azon gyermekek, kik szülőiknek a gazdaságnál jó szolgálatot tehetnének, nem lennének elvonva az iskolától“. Egyébként az állam főfelügyeletét örömmel üdvözli, mert az nem fogja a protestáns felekezetet megszorítani. Még van nyugodva a felől, hogy az ő tanúgye, midőn a felett a kormány

²⁸ U. o. 160. l.

²⁹ U. o. 59. l.

³⁰ U. o. 60. l.

³¹ U. o. 133. l.

³² U. o. 141. l.

veszi kézbe a főfelügyeletet, csakis nagyobb és nagyobb lendületet fog venni.³³

Vukicsevics Miklós is a „földművelő népnek viszonyaira“ van tekintettel, midőn szembeszáll a tandíj-kényszerrel, „mert ezzel a népre megint egy új teher háramlanék“.³⁴

Székely Béla, pápai református lelkész, a tankötelezettség fontosságára hívja föl a figyelmet, mert „némely helyeken inkább és előbb szeretnék az emberek bármaikról gondoskodni, hogysem gyermekeikről“.³⁵

Pálffy József, a protestánsok jogait félti a „felsőbbségnek örvendő“ katolikus vallással szemben. Elméletileg helyesli az állami iskolákat, de veszélyesnek tartja mindaddig, míg az egyik felekezet elnyomja a másikat. Liberális világnézete élesen fényt vet a megrázkódtatásoktól félő nemesi osztályra, midőn ezt mondja: „Én hiszem, hogy el fog jöni az idő, a midőn hazánkban is gyakorlatilag is életbe fog lépni a tökéletes egyenlőség, de ehhez évtizedek, talán évszázadok kívántatnak, ha csak valami erőszakos megrázkódás — a mitől Isten övön bennünket — nem sietteti a dolgot.“ Ugyanekkor a haladás két ellenségét, az abszolútizmust és a hierarchiában ismeri fel. Utal a reakcióra, mely „lesben áll és a kedvező alkalmat várja, hogy fejét felemelhesse“. Haladónak mutatkozik a tanító hivatásának elismerésében is: „Mentsék fel a tanítót az egyházi szolgálat alól, mert emiatt elmulasztja az iskolát.“³⁶

Mennyei, a meghívottak közül a legprogresszívabb, helyesen mutat rá, mi teszi szükségessé és sürgőssé a népnevelésről való gondoskodást. Az „, hogy évszázadokon át felekezeti, egyházas volt népnevelésünk... és szemmel látjuk a népművelés érdekében elért eredményeket. Éppen ezen eredmények okai annak, hogy ma a törvényhozás vette kezébe a népművelésről gondoskodást“.³⁷ Nem szabná meg az adót 5%-ban, mert van község, mely többet, van amely kevesebbet képes fizetni. „Különösen a felvidéken sok község van ily szegény helyzetben, pedig a haza érdekei kívánják, hogy éppen ily vidéken neveltessék kiváló gonddal a nép. Egy jó orvos nehéz betegére fordít legnagyobb gondot.“ Liberális felfogása megmutatkozik abban is, hogy három embert sem kényszerítene más felekezeti iskolába járni. Jó tankönyveket, buzgó tanítókat és szakértő felügyelőket óhajt. A tanítószág nem fér össze egyházi szolgálatokkal. Kötelezzék a községeket, hogy bizonyos határidőn belül fogadjanak kántorsegégeket — nem pedig segédtanítókat — így a tanító teljesítheti kötelességét és művelheti magát. Azonban jellegzetes polgári, liberális felfogására vall félelme az állam által szerveztetésétől. Ez nagyon rászoktatná a népet arra, hogy végre is mindenben az államtól kérjen segílyt. „Ez tehát egyrészt a tespedést és tétlenséget fogja a nép között előmozdítani, másrészt pedig utat nyit bizonyos kommunikus eszmékre.“

³³ U. o. 18—20. lk.

³⁴ U. o. 21. l.

³⁵ U. o. 127. l.

³⁶ U. o. 38. l.

³⁷ U. o. 64. l.

Mindezekből képet alkothatunk az országgyűlés által kiküldött névelési bizottság és az általa egybehívott ankét munkájáról. A klerikofeudális érdekekkel való megegyezés és azoknak teljes biztosítása volt a cél. Ezt fejezi ki a bizottság jelentése is, melyet az országgyűlés elé terjeszt. Mentegeti magát a közös iskolák miatt. Ezeket nem az illető felekezeti iskolák rovására, hanem az előidézendő üdvös verseny által azok javára is óhajtja életbeléptetni.³⁸

A bizottság működéséből és az eredeti javaslaton eszközölt változtatásokból, — melyeket Eötvös is elfogadott — arra nem gondolhatunk, hogy csupán megnyugtatóképpen hangoztatták volna ezen érvelést a felekezetek felé.

Még a „népiskolai törvény motivációi“-ban felsorolt érvelés egyik pontja meggyőző lenne, t. i. az, hogy az állam pénztárát túlterhelné, ha az egyház kezéből minden iskolát kivennének.³⁹ Azonban az egyes változtatások nem ezt mutatják, hanem azt, hogy a felekezetek jogait és kiváltságait hangsúlyozzák még erősebben és mindent megtesznek, hogy a felekezeteknek előnyöket nyújtsanak.⁴⁰

A javasolt módosítások

A felekezeteknek való kedvezésnek tulajdonítható az Eötvös-féle törvényjavaslat II. fejezetének kettéosztása, egyes betoldások, melyek a felekezeti iskolák számára könnyítést tartalmaznak, lehetőséget nyújtanak arra, hogy községi jövedelmekből tartsák el őket. Nevezetes a 36. §. az ajánlott formájában — és a képviselőházban elfogadott módosítás után. E szerint a felekezeti iskolát fenntartó adózók csak annyiban kötelesek a községi iskola költségeihez hozzájárulni, amennyiben a felekezeti iskolához való hozzájárulásuk nem meríti az egyenes adók 5%-át. Tehát mentesíti őket az 5%-on felüli adózástól. Míg Eötvös javaslatának 40. §-a kimondja a tandíjmentességet, a javított kiadás szem előtt tartja az egyházak érdekét és az 51. §-ban csak a szegénységet kimutató gyermeket menti fel a tandíj fizetése alól. Eötvös 99. §-a szerint a legkiválóbb képezdei növendékeket külföldi tanulmányútra lehet küldeni. Az országgyűlés elé ez sem kerül.

Eötvös 76. §-a szerint a megye összes népnevelési ügyeit az oktatási minisztérium által kinevezett tanfelügyelő és az alatta álló iskolai tanács kezeli. A módosított 124. § az egyház jogait körülbástyázza és kiemeli, hogy csak a községi iskolák tartoznak a tanfelügyelő alá közvetlenül, a felekezetiiek felett az állam csak főfelügyeletet gyakorol.

A bizottság Csengery javaslatára új típusú iskola bevezetését látja jónak. A polgári iskola valóban bekerült a törvénybe. (67—79. §.) Ezzel azonban megkezdődött az az egészségtelen folyamat, melynek következménye lett a népiskola felső osztályainak elsatnyulása és így a tízeven felüli, különösen falusi gyermekek műveletlensége. A polgári iskola,

³⁸ Nevelési bizottság jelentése, Kelt Pesten, nov. 10. 1868.

³⁹ U. o. 253. l. lásd még Országgyűlési Napló, X. 270. l.

⁴⁰ Az 1865-diki december 10-re hirdetett országgyűlés irományai, VI. 223—245. l., 359. és 370. iromány.

mint ismeretes, a kispolgári osztály iskolája lett ezután, míg a hatosztályos népiskola zsákutcába vezetett, mert az „úri társadalomba“ belépő jegyet nyújtó gimnáziumba innen nem lehetett átjutni.

IV.

A törvényjavaslat tárgyalása a képviselőházban

A nyílt és burkolt reakciós, mesterkedésekkel ekként preparált törvényjavaslat november 17-én a ház elé került. Elfogadása azonban még így sem ment simán. Az első felszólaló össze akarta kapcsolni a közoktatás ügyét a vallásfelekezetek egymásközi és az államhoz való viszonyát tárgyaló törvénnyel és tárgyalását el akarta odázni.⁴¹

Nyáry Pál válaszában helyesen jegyzi meg, hogy a nevelés ügye az állam és ebben semmi privilégiuma nem lehet egyik, vagy másik felekezetnek, tehát nem kell a két ügyet összekötni.

Bobory Károly szeretné már egyesítve látni a köznevelést, „minden felekezetre való tekintet nélkül“.⁴² Méltányolja a protestáns felekezetek féltékenységét, míg az állam monopolizálja a legnagyobb (katolikus) felekezet vallási ügyeit.

A részletes megvitatásnál Tisza Kálmán, a középnemesi érdekek képviselője, a hitfelekezeteknek jogot kér, a tanítási rendszer, módszer, a képezdei évfolyamok megszabásában. Indítványát a többség megszavazza.⁴³

Babes Vince a román anyanyelvűek számára követel egyenlő jogot. Felszólalására válaszul, Tisza Kálmán megjegyzi, hogy a magyar történelem a haza összes lakóinak történelme és nincs értelme annak, hogy azt a külön nemzetiségek történelmére feldarabolják. Csak azóta van a nemzetiségeknek külön történelmük, mióta felizgatták őket.⁴⁴

A nemzetiségek képviselői sorjában támadják ezért Tiszát és kijelentik, személyeskedése és erőszakos fellépése nem fogja őket visszántorítani ügyük és jogos kívánalmaik védelmétől.

Itt nemcsak a nemzetiségi kérdés megoldatlansága kerül felszínre, hanem megismerhetjük az „ellenzéki“ Tisza Kálmánt is. Ő a balközép vezére, a megyei nemességre támaszkodott és a kiegyezés gyakorlati keresztülvitele során teendő engedményekkel szemben a birtokos osztály érdekeit védi. Programjával elvonta a Kossuth-párttal szimpatizáló elemeket a szélső balról, ő maga pedig felkészült a kormány átvételére parlamenti úton. Kormányrakerülése után a kiegyezés politikájának és a feudál-kapitalisztikus érdekeknek kiszolgálója lett.

Zsarnay Imre javaslatára a tanítónőképezdek felállítását a törvény kötelezőleg rendeli el. Várady Gábor helyteleníti, hogy az eredeti Eötvös-féle elgondolástól eltérőleg a kisedővodák ügye a javaslatból

⁴¹ Az 1865-dik évi dec. 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, X. 344. l.

⁴² U. o. X. 347. l.

⁴³ U. o. X. 350. l.

⁴⁴ U. o. X. 361—363. lk.

kimaradt.⁴⁵ Eötvös 1870-ben akarta benyújtani javaslatát, azonban közbejött halála ennek a törvénynek megvalósulását megakadályozta.

Schwarz Gyula a tanítók fizetésének emelését kéri.⁴⁶ Mikor Tisza azzal válaszolt, hogy akkor az adókat emelni kellene és új költségvetésre lenne szükség, Schwarz Gyula azt követeli, hogy szállítsák le a katonaság számát, egyúttal csökkentsék a közös ügyek kiadásait.

A képviselőházi vita során megismerkedhettünk egy-két tisztánlátó ellenzéki politikus véleményével. Azonban ezek elsikkadnak és a törvényjavaslat kompromisszumos módosításokkal kerül november 23-án a főrendiház elé.

V.

A törvényjavaslat a felsőház előtt

A főrendiház bizottsága a törvényjavaslatot áttanulmányozza, benyújtja jelentését és Eötvös nagy exorzéban kéri elfogadását.⁴⁷ Különös fontossággal bír a népművelés az alkotmányos országokban — mondja —, ahol az állam biztonsága függ a műveltség általánosságától. A nevelésről gondoskodni az állam kötelessége.

Eötvös a modern polgári állam elveit akarta érvényre juttatni, fel fogása a feudális érdekekkel szemben a haladást képviselte.

A miniszter beszédét a felszólalások követték.

Rá kell itt mutatnunk az egyház újabb aknamunkájára, melyet eddig tudatosan elhallgattak. Az országgyűlés 1865. december 10-re hirdetett ciklusa néhány nap múlva véget ért volna. A képviselőházban a bizottságok meghallgatása és a javaslat tárgyalása majdnem öt hónapot vett igénybe. A főrendiházról függött most, hogy a király elé kerülhet-e a törvény szentesítés végett, vagy — esetleg néhány évre — elodázzák a nemzet ez életbe vágó kérdésének elintézését. A főrendiház tehát, vagy elfogadja változatlanul a javaslatot, melyet ez esetben még december 10-e előtt kihirdethetnek, vagy változtat rajta. Így visszaküldené a képviselőházhoz, ahol újra bizottságok elé kerül és újabb tárgyalásra kell kitézni. Az biztos, hogy a hátralévő kilenc nap alatt a törvényt nem lehetett volna tető alá hozni. Érthető tehát, hogy a klérus kézzel-lábbal hadakozott a törvény elfogadása és általános tárgyalása ellen. Mikor ez a lépés sikertelen volt, és a főrendiház többsége részletes tárgyalását megszavazza, a főpapság minden apróságba belekapaszkodik, igyekszik módosítását elfogadtatni, a javaslatot visszaküldetni a képviselőházba, így törvénybe iktatását lehetetlenné tenni.

A törvényjavaslat parlamenti tárgyalásáról eddig megjelent munkák az egyház óvatosságával és az elővigyázati rendszabályok szükségével magyarázzák a klérus magatartását.⁴⁸ A főrendiház tárgyalásának

⁴⁵ U. o. X. 371—373. l.

⁴⁶ U. o. X. 304—386. l.

⁴⁷ Az 1865-dik évi dec. 10-dikére hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója, I. 528—532. l.

⁴⁸ V. ö. Kiss József: Az 1868. évi XXXVIII. t.-c. parlamenti tárgyalása, Debrecen, 1939. 23. l.

vázlatos áttekintése után remélhetőleg sikerül bebizonyítanunk, hogy ezúttal is a tények elködösítésének azzal a módszerével állunk szemben, mely a burzsoá pedagógiai irodalmat mindannyiszor jellemzi, amikor a klerikális, ill. feudál-kapitalista érdekek képviselőjeként jelentkezik.

Az első felszólaló Simor János hercegprímás: „Az állam ne monopolizálja az oktatás és nevelés ügyét“ — mondja.⁴⁹ Érvelésében Werbőczy Hármaskönyvére hivatkozik. Elvileg hozzájárul a közös iskola felállításához, de a felekezetek céljaira szeretné felhasználni. Ne valósuljon meg a közös iskola gyakorlatilag, maradjon nálunk papiroson. Ne legyen más feladata — kívánja Simor —, mint hogy a hitfelekezeti iskolákat ezekkel ijeszthegethessék és jobb munkára sarkallják.

Még világosabban fejezi ki az egyház álláspontját Haynald Lajos érsek, a javaslat legfőbb ellenzője. Az iskola célja összeesik az ember rendeltetésének végecéljával: megismerni Istent, az ember kötelességeit. Ennek a feladatnak a törvényjavaslat nem felelt meg, mert az iskola nevelő küldetését csak az egyháztól nyerheti. A közös iskolákban a valóság- és erkölcsi előadások nem működnek össze a polgári tárgyak oktatásával. A különböző felekezetekhez tartozó tanítók karában hiányzik majd „a vallásos meggyőződés melegítő, lelkesítő ereje“. A törvény ellen nyilatkozik azon kötelességénél fogva, mellyel egyházának „közös iskolák által fenyegetett szent ügye iránt“ tartozik. A vallás legjobb szövetsége az államnak — vallja. Félő, hogy a kor eszméi felmerülnek majd hazánkban is, ezek ellen pedig csak a valláserkölcsi igazságokkal lehet küzdeni. A közös iskolák így igen veszélyesek.⁵⁰

Boldogan csatlakozik a javaslat elutasításához az egyház hű szövetségese, a főnemesi osztály képviselője, báró Wenckheim László.⁵¹ Szerinte minden vád helytálló a javaslat ellen: korlátozza a nép szabadságát, költséges, nem praktikus, nem végrehajtható, nem alkalmazkodik a nép körülményeihez, igényeihez, jogi és szellemi erejéhez. A nép szegény, így nem küldheti gyermekét nyolc hónapig iskoláztatni. A legjobb lenne — a báró szerint — felhagyni az ilyen törvényjavaslatok benyújtásával, ne törődjék az állam az iskoláztatással. De ha már az állam községi iskolákat nyit, helyezze ezeket egyházi hatóság felügyelete alá.

A nép szegénységén tehát úgy akart segíteni ez a főnemes, hogy nem engedte volna a nép gyermekeit iskolába járni.

Támadja őt a következő felszólaló, Eötvös Dénes.⁵² A törvényjavaslat csak ösztönzi a népet munkásságra, megóvja az uzorától és elszegényedéstől, ha számolni és gondolkodni tanítják. „Tanuljanak meg, népünk egész alsóbb rétegei... összehasonlítást tenni a jelen és mult között, hogy megértsék üdvösségét az alkotmányok és ragaszkodjanak, a tökéletesbülést ki nem záró létező állapotokhoz.“

A birtokos osztály érdekeit védő állapotok fenntartása tehát a liberális hozzászólóknak is kifejezett, nem palástolt célja.

⁴⁰ A főrendiház naplója, I. 533—4. l.

⁵⁰ U. o. I. 536—538. lk.

⁵¹ U. o. I. 540. l.

⁵² U. o. I. 542. l.

Kruesz Krizosztom, pannonhalmi főapát, felszólalásával részletesen érdemes foglalkoznunk. Hivatkozik a reakciós külföldi véleményekre és cáfolni szeretné a francia forradalom tanításait. Miután kijelenti, hogy az állam nincs hivatva a népiskola és a közoktatás vezérlésére, s ha vezetik, akkor sem boldogul, rátér a bölcséleti bizonyítékokra. Bizonyítása az uralmon lévő klérus teljes magabiztosságát mutatja: „Én úgy hiszem, hogy csak a nagyméltóságú főrendiház iránti őszinte tiszteletemről teszek tanúbizonyságot, midőn azon meggyőződésemet fejezem ki, hogy e magas házban, senki sincs, ki a lélek szellemiségét tagadná. Az anyagelviség, vagyis materializmust tehát e szent helyen legyőzött álláspontnak tekintem.“

A materializmus igazsága elleni, e valóban „megcáfolhatatlan“ érveléshez hasonló biztossággal és tudományos logikával állítja fel a lélektani bizonyítékait, az akaratra és értelemre vonatkozólag. Érvelése, természetesen, a klerikális álláspont megszokott tételében konkludál: a nevelés feladata a családot illeti, melynek segítségére van az iskola. De vajjon kitől veszi a család és iskola „a kedély, az érzési világ eszméit, ha nem az egyháztól? ... innen származik az egyház fölénye a család és iskola felett, ezért ... ellenezzük azon intézeteket, hol a működő szellemek közti különbség, sőt ellentét, a léleknek fejlődő érzési tehetőségét zavarba hozza, vagy a hitetlenség lehe megdermeszti. Mi soha nem szavazhatunk a hitfelekezethez nélküli, vagy közös iskolákra“. Fél, hogy a közös iskolákban a vallással ellentétes tudományokat fogják tanítani. „A természettudományok valóságos tárházzá váltak, ahonnan a nyilvánkozottatott vallás ellenei támadó fegyvereiket szedegetik; mai nap a kátét Laplace és Darwin elméleteivel, a Bibliát Humbolt „Cosmos“-ának forgácsaival perzselgetik.“ Helyteleníti az iskolai kényszert. Vannak, „kik a kényszert úgy tekintik, mint az első lépést a kommunizmus felé“.⁵³

A természettudomány hatalmas mértékben fejlődött a mult század második felében. A fejlődés Magyarországra sem maradt hatástalanul, a kémia, botanika, állattan, orvostudomány, stb. fejlődésnek indult. 1841-ben megalakul a Természettudományos Társulat a természettudományos ismeretek terjesztésének célkitűzésével. 1869-ben közlőnyök kibocsátása válik szükségessé, néhány év múlva a Természettudományos Könyvkiadó. Ebben az időben születőben van a nagy természettudományos eredményekre támaszkodva a proletariátus pártjának tudományos világnézete, a dialektikus materializmus. A természettudományos gondolkodás hathatós fegyvernek bizonyult a klerikális nevelés ellen. Az áltudományos módszerekkel dolgozó és hamis elméleteket hirdető pápi nevelők ezért szálltak szembe az igazságot felderítő haladó tudósokkal, a kátéval próbálva cáfolni Darwint és Laplacet, a Bibliával Humboltot. A kátéval szemben Darwin és Laplace, a Bibliával szemben Humbolt áll. A kátéval a reakció harcolt, Darwinnal, Laplaceval, Humboltal, a tudományokkal a haladás. Érezték, ha sikerül metafizikus, idealista szemléletüket megdönteni, ideológiai síkon is elvesztik lábuk alól a talajt.

⁵³ U. o. I. 544—549. l.

A nép művelése — legalább is bizonyos fokig — szükséges volt azonban a főrendiház többségét alkotó főurak számára is. A feudális termelés ezidőben nem maradhatott fenn az iparosodó Ausztria mellett.

Így a többség érdekének a sokat változtatott javaslat megfelelt, hisz nem tartalmazott a kapitalizmussal kompromisszumot kötő nemesség ellen irányuló intézkedést. A többség tehát általánosságban elrogadja és részletes tárgyalás alá bocsátja a törvényjavaslatot.

Miután a minden haladástól elzárkózó klérusnak nem sikerült a javaslatot elutasítani, úgy, mint húsz évvel ezelőtt, megindítja a házát a részletes tárgyalásnál a fent ismertetett taktika szerint, a módosítások elfogadásáért, ami egyenlő lett volna — ugyancsak a fent vázoltak alapján — a törvényjavaslat elodázásával.

Haynald kalocsai érsek a tanítók felvételi joga mellé az elbocsátás jogát is a hitfelekezeteknek követeli.⁵⁴ Wenckheim László rögtön csatlakozik a módosítványhoz, Cziráky János szerint is „világosabbá” tenné a javaslatot a módosítvány. Talán ők maguk is érezték azt, amit több hozzászóló ellenzett; a felfogás jogának természetes következménye az elbocsátás joga. Azonban így sem a világosabbátétel volt a döntő, hanem a „szent cél”, hogy a javaslatot küldjék vissza a képviselőházba, és ezáltal gátolják meg életbelépését. Tisza Lajos főispán éppen ennél a kérdésnél mutat rá a klérus mesterkedésére.⁵⁵ Inkább vállalja, hogy ne legyen első olvasásra mindenki előtt érthető, minthogy a módosítások által a képviselőházzal újabb üzenetváltások váljanak szükségessé és az ülészak alatt ne emelkedjék a javaslat törvényre.

A kérdés eldöntése névszerinti szavazást igényel. Itt az egész püspöki kar a módosítás *mellett* szavaz. Hozzájuk csatlakozik a reakciós főnemesség (Cziráky János, Károlyi Gyula, Apponyi Sándor, Hadik Gusztáv, Pallavicini, Szapáry Antal és István, Wenckheim László — többek között). Azonban így sem tudják ellensúlyozni a többséget, és a módosítványt 53 : 26 arányban elvetik.

Haynald érsek ezután az adókérdésbe próbál belekötöni.⁵⁶ Érthetetlen módon attól fél, hogy a községi iskolák kezébe juthat a felekezeti iskolának szánt adó. Eötvös megnyugtatta, hogy a törvény jelenlegi szövege biztosítja a felekezeti iskolák támogatóit, hogy ezek a községi iskola fenntartására csak annyiban adóztathatók meg, amennyiben a felekezeti iskolákra fizetett adó mennyisége az 5%-ot nem meríti ki. Újra csak a többség szava gáncsolja el Haynald akadályozó lépését.

A soron következő 44. §-ban Cziráky János gróf „fedezett úteget” lát.⁵⁷ A liberális javaslat itt ugyanis arról intézkedik, hogy ha egy községben van már felekezeti iskola, de más felekezethez legalább 30 gyermek tartozik, akkor számukra külön iskolát kell felállítani. Cziráky a törvény e pontjába azt igyekszik beleerőszakolni, hogy ez esetben a község valószínűleg nem hoz új áldozatokat az új iskola felállítására, hanem a felekezeti iskolát nyilvánítja majd közösnek.

⁵⁴ U. o. I. 559—560. l.

⁵⁵ U. o. I. 563. l.

⁵⁶ U. o. I. 564—565. l.

⁵⁷ U. o. I. 565. l.

A reakció újabb kudarca után Haynald látja, hogy a módosításokat nem fogadják el, mert ezeket a többség „stiláris változtatásnak” minősíti és e miatt nem hajlandó időt pazarolni, a javaslat tárgyalását veszélyeztetni. Ezért vallási térre tereli a vitát, gondolván, hogy ennek nagyobb súlya lesz. Javasolja tehát, iktassák be az iskolai előjáróság feladatai közé, hogy ügyeljen a tanulók vallási kötelességének teljesítésére, az ájtatossággyakorlatoknak, templombajárásnak, katolikusoknak a gyónásnak pontos elvégzésére.⁵⁸

A javaslatot elvetik. A reakció érzi veszét. Wenckheim László ekkor nyíltan felhívja a főrendek figyelmét, hogy el kell térni attól az iránytól, amit eddig követtek. Még egy sajtóhibát is módosítással akar javítani. Ezt Ujfalussy főkapitány üti el azzal, hogy ez esetben csupán kiigazításról lehet szó, mégpedig egyszerűen a két ház jegyzője által. Úgy látszik, tehát a főrendek többsége átlátta a helyzetet és a haladó többség véleményének megfelelően el akarják kerülni a módosításokat.⁵⁹

Annál neveségesebb Haynald következő ellenvetése: A javaslat kijelöli a fiúiskolák tantárgyait. A leányiskolákkal kapcsolatban a közoktatási miniszternek ad jogot annak megállapítására, hogy melyik tárgyat hagyják el (és tegyék esetleg helyébe a lányoknak inkább szükséges tárgyakat). Haynald szerint ki kellene mondani, hogy a hit- és erkölcs-tant a leányiskolákban nincs joga a miniszternek kihagyni; mondják ezt ki külön módosítványban, mert Hollandiában ezt a tárgyat nem tanítják.⁶⁰ Említésre méltó Eötvös válasza, mely szerint ez „megtörténhetik Magyarországon is... de csak törvény által”, tehát, amíg erre külön törvény nincs, önhatalmulag nem fogja amúgy sem egy miniszter sem kihagyni.

Utolsó kétségbeesett kísérletét kockáztatja Haynald a kifejezetten a községi iskolákról szóló 116. § tárgyalásánál. A törvény jelentse ki — javasolja —, hogy a felekezeti jellegű népoktatási intézetek nem állnak a község hatósága alatt, hanem a hitfelekezeti iskolai előjáróságtól függenek. Érzi, hogy utolsó kísérlete sem fog sikerülni, mert kijelenti, valószínű, hogy indítványai „a méltóságos főrendek tisztelt többsége rendíthetetlen sziklájáról véres fővel fognak (azok) ezentúl is visszapattani”.⁶¹

Tisza Lajos „holdog, hogy végre egyetért” Haynaldal. Valóban ő is hiszi és reméli, hogy ennek minden módosítása és indítványa „vissza fog pattanni a többség vértezett kebelén... Meg fog történni azért, mert a többség, sem ezen törvényjavaslatot meglassítani nem kívánja azáltal, hogy módosítások által hosszabbá tegye a tárgyalást, sem pedig az alsóházat a jelen körülmények között, nem akarja megrabolni azon különben is drága időtől azzal, hogy ezen módosításokat ismét tárgyalja és felküldje”. Egyébként, szerinte Haynald ez indítványa is felesleges és stiláris jellegű lenne, mivel a törvény a községi hatóságok alá, kifejezet-

⁵⁸ U. o. I. 566. l.

⁵⁹ U. o. I. 567—8. l.

⁶⁰ U. o. I. 568. l.

⁶¹ U. o. I. 569—572. l.

ten a népoktatási intézményeket sorolja, nem pedig a felekezeti iskolákat. Örömmel állapítja meg Tisza, hogy nemcsak ő nem tartóztatja a törvény létrejöttét stílris módosítások miatt, hanem a többség sem.

Ujfalussy is erőltetettnek találja a kalocsai érsek javaslatát. Az eredeti törvényjavaslat a község fennhatósága alá „mindennemű községi népoktatási intézetet” rendelt. Mivel a szóbanforgó 116. § csakis a községi iskolákról szól, felesleges a módosítvány.

Cziráky és Tisza Lajos vitája után végül is a főrendek többsége az eredeti szerkezetet fogadja el. Így a klérus egészének és a főnemesi osztály egyrészének reakciós magatartása ellenére, sikerült az egész törvényjavaslatot részleteiben is a főrendekkel elfogadtatni.

December 3-án, aznap, mikor Schwarcz Gyula az egyetem újjászervezéséről tesz javaslatot, Nyáry Gyula, főrendiházi jegyző, jelenti a képviselőháznak, hogy „a népnevelésre vonatkozó törvényjavaslatot a főrendiház a t. képviselőház példájára elfogadta”.⁶²

A képviselőház és a főrendek Scyllája és Charybdis között a törvényjavaslat partot ért. December 5-én, a ház feloszlása előtti utolsó pillanatban elrendelik a szentesített törvény kihirdetését s így először kap törvényes formát a kötelező népoktatás Magyarországon.

VI.

A törvény megvalósulása

A sok nehézség között létrejött törvény megvalósulása a klérus és a vele szövetséges feudális erők elleni munkája miatt azonban nem volt egyszerű.

A felekezetek nem támogatták a tanfelügyelők munkáját. Sérelmesnek találták a miniszter felhívását, melyben a felekezeti iskolák adatainak közlésére szólítja fel őket. Az adatszolgáltatás szabotálásán túlmenően is minden lehetőséget felhasználnak a népművelés terjedésének megakadályozására. A papság a szószékről izgatott az állami és községi iskolák ellen.

A törvény döntő eredményt különben sem érhetett volna el. Az állam — a birtokos nemesség és banktőke szövetségének uralmi szervezeteként — nem akar olyan iskolákat, melyek a népet felvilágosítanák és magasabb műveltséghez juttatnák. Az uralkodó osztályok céljaik elérésére csak félművelt tömegeket használhattak fel. A népoktatás megvalósításához forradalmi átalakulásra van szükség — a népoktatás tökéletes megvalósításához olyan társadalmi forma szükséges, melyben megszűnt az embernek ember által való kizsákmányolása. Csak a marx-lenini értelemben vett népuralom hozhat olyan törvényt, mely megszünteti a vagyonos osztályok műveltségi monopóliumát, biztosítja mindenki jogát a művelődéshez, az emberi kultúra kincseit hozzáférhetővé teszi a dolgozó nép legszélesebb rétegei számára.

Felkai László

⁶² A képviselőház naplója, XI. 300. l.